

УДК 378.014: 656

*Олександр Пономарьов,
Микола Чеботарьов,
Наталія Серета*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У сукупності завдань, які суспільство ставить сьогодні перед вищою школою, надзвичайно важливе місце посідає прищеплення майбутнім фахівцям почуття особистої відповідальності за свої дії і рішення, вчинки і поведінку, за своє ставлення до інших людей, до суспільства в цілому, до природи і до самого себе. Це стосується не лише їх професійної діяльності, а й повсякденного життя і міжособистісних відносин. Це відповідальність перед Богом, людьми і своєю совістю, відповідальність перед теперішніми і прийдешніми поколіннями. Актуальність і важливість цієї проблеми зумовлена тим, що безліч негативних подій і явищ, численних аварій і катастроф відбувається саме як наслідок безвідповідальності людей, неналежного виконання ними своїх безпосередніх виробничих функцій. Однак виховання почуття відповідальності не є простим завданням. Для його належного виконання необхідною є певна множина обов'язкових умов.

По-перше, виконання цього завдання вимагає високого рівня розвитку відповідальності самого науково-педагогічного складу, керівництва вищих навчальних закладів і всієї системи освіти у цілому. По-друге, необхідною стає розробка методологічних засад та ефективного теоретичного та навчально-методичного забезпечення завдань із прищеплення студентам почуття відповідальності та його розвитку. По-третє, відповідальність має стати нормою суспільного життя і всіх видів спільної діяльності людей, а будь-які відхилення від встановлених моральних, правових, технологічних та інших норм і правил повинні суворо засуджуватися громадськістю.

Досягти цього можна лише тоді, коли поняття відповідальності трансформується з елемента бажаних особистісних якостей людини в одну з найважливіших, базових категорій педагогіки і визначатиме одне з основних завдань системи освіти поряд із навчанням, вихованням, соціалізацією й особистісним розвитком учня чи студента. Крім цього, відповідальність повинна буквально пронизувати кожен складову професійної діяльності педагога і розв'язання кожного із вказаних завдань освіти.

Зв'язок проблеми з актуальними науковими і прикладними завданнями зумовлений тим, що для значної частини наукових робіт, у яких здійсню-

ється аналіз філософських, психологічних, педагогічних і правових аспектів відповідальності, характерна відсутність системного підходу до розгляду цього цікавого, складного і суперечливого явища. Між тим сучасні реалії вимагають істотного підвищення рівня відповідальності у всіх сферах людської діяльності. Саме ж її підвищення істотно залежить як від рівня розробленості теоретичних основ проблеми в педагогіці вищої школи, так і від узагальнення практичного досвіду її розв'язання в цілісному навчально-виховному процесі. Освітня практика нині потребує чітких рекомендацій, методів, засобів та ефективних педагогічних технологій, які б відкривали можливість успішно прищеплювати студентам почуття особистої відповідальності за належне здійснення навчально-пізнавальної діяльності та формування своєї високої професійної і соціальної компетентності, а також за майбутнє життя і діяльність, за функціонування і розвиток суспільства.

Винятково важлива роль відповідальності в індивідуальному й суспільному бутті людини та широка розмаїтість її видів і сфер застосування з давніх пір привертають увагу до неї дослідників, представників різних галузей знань: філософів, психологів, педагогів, соціологів, правників, фахівців із наукового менеджменту, а також керівників-практиків.

Так, проблему моральної відповідальності розглядала Н. Головка. Соціальну відповідальність особистості досліджував А. Дьяков. Специфічні питання відповідальності офіцера аналізував І. Іванов, а майбутнього практичного психолога – І. Тимошук. Аналізуючи категорії педагогічної етики, Г. Васянович розглядає і проблеми моральної відповідальності педагога. Він приділяє істотну увагу морально-правовій відповідальності, аналізу теоретико-методологічних аспектів якої присвятив монографічне дослідження [2]. Системно підійшов до розгляду проблем психології відповідальності К. Муздибаєв. На його думку, “соціальна відповідальність, подібно до скромності, чуйності, сміливості, гордості, є властивістю характеру особистості. Оскільки вона проявляється не лише в характері, але і в почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді, в різних формах поведінки, ми будемо говорити про відповідальність як властивість особистості, підкреслюючи різноплановість цього феномена” [7, с. 24].

На єдності соціальної та професійної відповідальності наполягає Г. Романюк. Співвідношенню свободи і відповідальності індивіда присвячено дослідження Е. Рудковського, М. Левківського. Істотний внесок у розробку психологічних основ розвитку відповідальної поведінки особистості зробив М. Савчин. Соціально-психологічні аспекти відповідальності в діяльності фахівця розглядають С. Баранова, А. Ореховський та О. Слободський. З позицій нашого дослідження важливі результати з проблем фор-

мування соціальної відповідальності вчителя здобули М. Сметанський, Л. Татомир та В. Тернопільська. Теорії та практики виховання відповідальності дітей і підлітків значну увагу приділяли такі видатні педагоги, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський. У прагненні розкрити особливості етики технологічної цивілізації пропонує формулювання свого розуміння принципу відповідальності Г. Йонас [5]. Специфічну проблему відповідальності у філософії техніки досліджує А. Платонова.

Детальний аналіз психологічних аспектів дослідження відповідальності у вітчизняній та зарубіжній літературі здійснює О. Костенко [6]. Об'єктивність оцінки особистісної відповідальності визначається, як зазначає Т. Алексєнко, “історично досягнутим рівнем відповідальності поведінки в конкретному суспільстві та суб'єктивними можливостями особистості”. На її думку, “у цивілізованому суспільстві вважається: що ширші повноваження і реальні можливості, то вища відповідальність особистості” [1, с. 107].

Цікавий історико-філософський дискурс феномена відповідальності здійснили Г. Ложкін та О. Лазоренко. Узагальнений філософський аналіз концепту відповідальності належить П. Рікеру та М. Мамардашвілі. Розвиваючи думку М. Мамардашвілі та Г. Йонаса, згідно з якою відповідальність постає як невід'ємна складова буття людини тут і тепер, відповідальність за прийдешні покоління і людство в цілому, можна навести вислів В. Гьосле, який вважав, що “ми відповідальні не лише за прийдешні покоління; в наших руках і метафізичне виправдання всієї попередньої історії буття. Коли ми зазнаємо поразки, тоді три мільярди років життя на нашій планеті будуть зведені нанівець; а якщо нам цей синтез (природи і духу) вдасться, то й уся попередня історія *ex post* буде виправдана” [4, с. 210].

Проблеми відповідальності в етиці бізнесу досліджують І. Песке, І. Бьєфно [10], Т. Дюнфі [9]. Спроба системно розглянути феномен відповідальності як одну із важливих і невід'ємних складових професійної компетентності фахівця була започаткована й авторами цієї статті [8].

Хоча сам феномен відповідальності, у тому числі і її педагогічні аспекти, знаходять досить широке відображення в науковій і навіть у науково-методичній і довідковій літературі, системно глибинна сутність самого сенсу педагогічної відповідальності розглядається ще вкрай недостатньо і скоріше фрагментарно. Крім того, на нашу думку, ще немає чіткої класифікації видів відповідальності, особливо специфічної відповідальності, пов'язаної з діяльністю вищої школи, яка забезпечує підготовку фахівців практично для всіх сфер суспільного виробництва у найширшому його розумінні.

Мета цієї статті – по-перше, визначення сутності педагогічного сенсу відповідальності саме як специфічного суспільного феномена; по-

друге, класифікація основних видів відповідальності саме стосовно педагогіки вищої школи; аналіз шляхів, засобів і способів прищеплення студентам почуття особистої відповідальності.

Для сучасного етапу історії розвитку людської цивілізації характерними стали не лише значне ускладнення умов індивідуального і суспільного буття людини, а й істотне прискорення темпів науково-технічного і соціального прогресу. Ці процеси призводять до позитивних зрушень, однак супроводжуються і певними негативами. Так, зміна системи життєвих цілей і цінностей призводить до падіння духовності, до нехтування окремими людьми своїми обов'язками. Тому сьогодні помітно почастишали техногенні й антропогенні аварії, падає рівень професійної компетентності фахівців, зростає соціальна напруженість.

Розглянуті особливості вимагають рішучого перегляду цілей і завдань освіти, її змісту і характеру. Не випадково свого часу В. Сухомлинський писав, що “наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу, ні з чим не зрівняну відповідальність”. Не менш важливим є і завдання прищеплення відповідальності учням і студентам. Ось чому саме поняття відповідальності постає як одна з найважливіших педагогічних категорій. Це зумовлено тим, що вона, по-перше, пронизує всю множину завдань освіти – навчання, виховання, соціалізацію та особистісний розвиток учня і студента. По-друге, відповідальність виступає однією з цілей належної реалізації кожного з цих завдань та орієнтиром у процесі їх виконання. По-третє, вона вже за самою своєю сутністю є важливим чинником, що об'єднує всі ці завдання в системну цілісність, спрямовану на забезпечення нового рівня якості підготовки молоді до успішного життя і діяльності у принципово нових надзвичайно складних і суперечливих умовах сьогодення.

Однак формування відповідальності майбутніх фахівців, особливо прищеплення їм почуття особистої відповідальності не лише за свою справу, а й за характер функціонування і розвитку суспільства, не є простим завданням. Воно має спрямовуватися на подолання багатьох притаманних людині звичок, що впливають із її власної складної та суперечливої природи як істоти біологічної та соціальної. Адже добре відомо, що майже кожен із нас десь у глибині душі вважає свої цілі, прагнення й інтереси вищими за цілі й інтереси інших людей і навіть суспільства у цілому. Тому і сам феномен відповідальності, і його формування в системі освіти мають складну природу і вимагають глибокого теоретичного опрацювання на основі результатів якого й можлива розробка ефективних шляхів і методів розвитку.

Аналіз сутності феномена відповідальності дозволяє стверджувати, що найбільш поширеним її трактуванням є усвідомлення індивідом, соціаль-

ною групою чи органом влади свого обов'язку перед суспільством та людством у цілому й оцінка суті, ролі та характеру своїх дій, вчинків і висловлювань через призму цього обов'язку та їх узгодження з функціями і завданнями щодо участі у належному життєзабезпеченні суспільства. Однак таке усвідомлення не виникає спонтанно, воно може бути лише результатом цілеспрямованої та наполегливої діяльності, передусім представників системи освіти. Ось чому відповідальність і повинна розглядатися як специфічна педагогічна категорія. Сенс її полягає в тому, що відповідальність є метою і результатом цілісної навчально-виховної діяльності.

Успішне формування і розвиток відповідальності та прищеплення її особистого відчуття кожному студентові вимагає трьох неодмінних умов. Перша з них полягає в необхідності усвідомлення своєї високої професійної відповідальності самим педагогом. Ця відповідальність є складним системним утворенням, загальна структура якого має включати як належну йому професійну компетентність і психологічну спрямованість на педагогічну діяльність, так і постійне самонавчання, самовиховання і самовдосконалення, його прагнення постійно підвищувати рівень своєї педагогічної майстерності, своєї загальної та професійної культури. Крім того, відповідальність педагога повинна передбачати його високі морально-вольові якості: порядність, чіткі етичні принципи і переконання, відданість своєму суспільному обов'язку.

Друга умова, яка тісно пов'язана з попередньою, полягає в оволодінні педагогом технікою переконливого педагогічного впливу на своїх студентів, у розвиненій емпатії, в умінні застосовувати ефективні методи, способи і прийоми прищеплення їм почуття особистісної відповідальності за свої слова, рішення і дії, за вчинки і поведінку, за характер своїх відносин з іншими людьми. Педагог повинен переконливо прищеплювати їм думку про те, що саме розвинена відповідальність постає основною передумовою успішного досягнення ними життєвих цілей, запорукою щастя, належної особистісної та професійної реалізації.

Третьою умовою формування і розвитку відповідальності у студентів є створення у вищому навчальному закладі атмосфери високого рівня відповідальності всіх працівників, причетних до організації та практичного здійснення навчально-виховного процесу. Дійсно, коли студент бачить погано пофарбовані стіни в аудиторії, коли в ній неймовірно холодно або ж неймовірно жарко, він подібні ситуації сприймає так само негативно, як і недостатню професійну компетентність викладача чи його зверхнє ставлення до студентів. І все це істотно заважає вихованню у нього почуття власної відповідальності, бо він щодня зустрічається з прикладами безвідповідальності тих людей, від яких залежить якість його професійної під-

готовки, особливо коли при цьому він чує про славетні традиції, про високий авторитет у світі диплому цього університету.

Ось чому проблема відповідальності має бути глибоко усвідомлена не лише всіма без винятку педагогами, й загалом усіма працівниками вищого навчального закладу. Очевидно, що сама атмосфера взаємної вимогливості та відповідальності виступає потужним виховним чинником, тому вона й має посісти чільне місце в системі педагогічних категорій, а її формування – у загальній системі цілей і завдань навчально-виховного процесу. Це, передусім, стосується вищої школи, призначення якої й полягає в належній підготовці студента до успішного життя і діяльності як всебічно розвиненої особистості та високого професіонала.

Для вищої школи характерні такі три особливості: по-перше, вона здійснює професійну підготовку фахівців для певної сфери економіки, науки і культури; по-друге, в ній навчаються люди, які вже мають певний обсяг загальних знань, певний рівень загальної культури і систему життєвих цілей і цінностей; по-третє, переважна більшість студентів перебувають у тому складному і суперечливому віці, коли вони, зазвичай, вважають себе вже дорослими, але ще залишаються достатньо сприйнятливими відносно різних впливів. Завдяки цьому для педагогів відкриваються можливості не лише навчати їх спеціальності та прищеплювати почуття відповідальності, а й формувати у них розуміння важливості та необхідності відповідального ставлення до себе, до життя, та належного оволодіння знаннями заради успішності своєї майбутньої професійної діяльності й поведінки.

Виходячи з цього, феномен відповідальності в педагогіці має бути визначений як мета і результат освітньої діяльності. Водночас вона має виступати і неодмінною рисою педагога, який повинен нести відповідальність перед своїми вихованцями, перед їхніми батьками та перед суспільством загалом за рівень і якість їх професійної підготовки і виховання, особистісного розвитку і соціалізації. Крім того, висока суспільна місія освіти передбачає її пряму відповідальність за формування і підтримання у суспільній свідомості ціннісного сприйняття знань і освіти.

Така розгорнута характеристика відповідальності дозволяє порівняно легко перейти і до класифікації видів відповідальності, пов'язаних з освітою та педагогічною діяльністю. Вважаємо, що в її основу доцільно покласти природний поділ на відповідальність студента, яка повинна бути сформована в навчально-виховному процесі, та на відповідальність викладача, яка постає визначальною передумовою його успішної діяльності з реалізації завдань освіти, у тому числі, безумовно, і з питань прищеплення студентам почуття їх відповідальності.

Проблему *відповідальності студента* слід розглядати у двох аспектах: *перед ким* він має бути відповідальним та *за що* він несе відповідальність. За першим аспектом відповідальність студента має бути перед ним самим (тут він виступає водночас і суб'єктом, і об'єктом відповідальності), перед його майбутньою родиною, суспільством і природою. За другим аспектом його відповідальність можна розподілити таким чином.

Перед самим собою студент має нести відповідальність: за свій особистісний і професійний розвиток, максимальне розкриття і реалізацію свого потенціалу, природних креативних здібностей; за максимальне використання можливостей, які дає вища школа і увесь соціокультурний простір, за розвиток загальної та професійної культури; за правильний вибір і реалізацію своєї життєвої стратегії, яка б відповідала його інтересам, прагненням і природним здібностям; за стан свого здоров'я й усвідомлення того, що воно є визначальною передумовою успішного життя, діяльності та досягнення його цілей.

Для побудови і реалізації своєї життєвої стратегії, яка б забезпечувала його саморозвиток і особистісну самореалізацію, студент має розуміти, що дрібниць тут не буває. Як говориться у старовинному китайському прислів'ї, *посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю*. Тому його відповідальність перед самим собою слугує надійним гальмом від ганебних вчинків і шкідливих звичок, компасом у складному і бурхливому життєвому морі.

Перед майбутньою родиною студент має нести відповідальність: за створення міцної сім'ї на основі любові, взаємної поваги і довіри, на спільних життєвих цілях і цінностях, спрямованих на щастя і радість; за забезпечення належного рівня добробуту сім'ї, задоволення її розумних потреб і формування культури цих потреб та їх обмеження; за атмосферу довіри і сприятливий психологічний клімат у сім'ї, культивування прагнення і готовності завжди допомагати один одному; за культ високої духовності, моральності, чесності, доброзичливості до інших людей, глибокого розуміння кожним своїх суспільних обов'язків.

Виховання відповідальності студента перед майбутньою сім'єю – одне з найскладніших і найважливіших завдань педагогіки відповідальності. Це зумовлено, по-перше, тим, що воно спрямоване на майбутнє життя, мало усвідомлюване студентом. По-друге, це виховання здійснюється переважно на прикладі подружнього життя його батьків, а роль вищої школи тут дещо менша. Однак роль прищеплення йому почуття відповідальності надзвичайно велика, бо студентські роки – пора молодості й закоханості, а падіння моралі породжує у молоді безвідповідальність у стосунках і навіть певну розпусту.

Перед суспільством студент повинен нести відповідальність: за неухильне дотримання прийнятих правових і моральних норм у своїх вчинках і поведінці, у спільній діяльності та спілкуванні з людьми; за плідну діяльність у певній сфері суспільного виробництва відповідно до отриманої у вищій школі освіти і професійної кваліфікації; за чітку громадянську позицію, повагу до Конституції та законів України і нетерпимість до їх порушень, за сприяння соціально-економічному і духовно-культурному розвитку країни; за подальшу демократизацію суспільного життя, становлення і розвиток громадянського суспільства і правової держави.

Відповідальність перед суспільством – результат соціалізації та розвитку студента як важливих завдань навчально-виховного процесу і професійної діяльності педагогів вищої школи. За великим рахунком, відповідальність студента і перед самим собою, і перед суспільством є потужним мотиватором його навчання й оволодіння професійними знаннями.

Перед природою студент повинен нести відповідальність: за рівень своєї екологічної свідомості, за знання і дотримання законів природи у майбутній професійній діяльності та непримиримість до всього, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу; за дбайливе ставлення до довкілля і прагнення гармонізації відносин у системі “людина – суспільство – природа – техносфера” як єдиній можливості запобігти загрозі глобальної екологічної катастрофи; за активну протидію забрудненню природного середовища, розробку і впровадження ресурсо- і природооощадних технологій, у тому числі за безпечну утилізацію виробів, що відпрацювали свій ресурс; за формування і розвиток екологічної свідомості членів майбутньої сім’ї та своїх колег по спільній праці, у тому числі шляхом активної участі у різних громадських акціях на захист природного середовища.

Відповідальність перед природою зумовлена тим станом, у якому вона опинилася в результаті господарської діяльності людей, постійного зростання й ускладнення їх потреб і прагнення будь що задовольняти їх без урахування обмеженості природних ресурсів. Водночас студент має розуміти, що людина є невід’ємною частиною природи і не може існувати при порушенні взаємодії з нею, що існуюча стратегія природокористування призведе до глобальної катастрофи, яка загрожує самому існуванню людини як біологічного виду.

Аналіз структури відповідальності студента дозволяє стверджувати, що переважна частина її складових може бути прищеплена й розвинена саме в системі формування його професійної компетентності й є важливим завданнями вищої школи. Тому і самі вони, і шляхи й засоби їх формування мають бути добре зрозумілі викладачам усіх навчальних дисциплін. Однак

і студенти повинні відчувати глибоку внутрішню потребу в підвищенні рівня своєї відповідальності як важливої передумови свого життєвого успіху.

Відповідальність педагога визначає його громадянська місія, глибоке усвідомлення свого соціального призначення, розуміння суспільної цінності його професії та професійної діяльності. Вона зумовлює постійне прагнення удосконалювати методи, шляхи і способи передачі студентам необхідних знань, формування необхідних умінь і навичок, які забезпечують бажаний рівень сприйняття, розуміння і засвоєння навчального матеріалу і сприяють його розвитку як професіонала й особистості. Але лише виконанням цих завдань сутність і значення відповідальності педагога не обмежується. Адже він відповідає перед Богом, людьми і своєю совістю за те, ким стануть студенти, якими будуть їх духовний світ, культура, цілі й інтереси, як вони спілкуватимуться і співпрацюватимуть з іншими людьми і ставитимуться до них.

У загальній структурі відповідальності педагога можна виокремити такі компоненти: 1) відповідальність за забезпечення належного рівня фахової підготовки студентів і їх компетентності; 2) відповідальність за стан їх духовності, моральності та порядності; 3) відповідальність за їх соціальну і громадянську активність, наполегливість, принциповість та обов'язковість. Належне виконання своїх обов'язків і доброзичливість характеризують справжнього педагога. Визначальним елементом відповідальності педагога виступає його моральна відповідальність. Вона, на думку Г. Васяновича, "характеризується як особистісна якість, суть якої полягає в усвідомленні моральної потреби до виконання соціальних норм (у тому числі особистісних), а також здатність індивіда вільно прийняти справедливую оцінку скоєних вчинків, давати своїм діям самооцінку з позицій гуманності, чистої совісті" [9, с. 135]. Сьогодні, коли корупція, як іржа, роз'їдає систему освіти загалом і вищої школи особливо, питання моральної відповідальності викладача (та й правової) постає особливо гостро. На наше глибоке переконання, лише рішучі заходи з оздоровлення загальної ситуації, підвищення рівня моральності та відповідальності науково-педагогічного складу здатні відновити авторитет вищої школи в суспільній свідомості, забезпечити належну якість професійної підготовки фахівців, їх конкурентоспроможність на національному і міжнародному ринку праці.

Результати дослідження дозволяють дійти таких висновків. По-перше, складний динамічний характер сьогодення вимагає істотного підвищення відповідальності буквально кожного учасника суспільного виробництва у найбільш широкому його розумінні. Відповідальність є суспільним феноменом, дотримання вимог якого забезпечує успішне функціонування і розвиток суспільства, індивідуальне і суспільне буття людини. По-друге, фор-

мування відповідальності та прищеплення студентам почуття її необхідності істотною мірою відбувається в системі освіти і стає результатом цілеспрямованого системного педагогічного впливу на них. Його здійснення вимагає знання всієї системи відповідальності студента: перед самим собою, перед родиною, суспільством і природою. Забезпечення ж відповідальності досягається, передусім, завдяки формуванню професійної компетентності, вихованню й особистісному розвитку. По-третє, належне прищеплення йому почуття відповідальності, у свою чергу, вимагає високого рівня розвиненості відповідальності самого педагога. Таким чином, надзвичайна важливість і поліфункціональність поняття відповідальності вимагають безумовного її включення до системи категорій педагогіки вищої школи.

Перспективи подальших розвідок із порушеної проблеми полягають у побудові моделей формування і розвитку відповідальності та виборі шляхів їх реалізації, а також у виявленні й дослідженні педагогічних умов, які б сприяли успішному розв'язанню цього складного і вкрай важливого завдання. Адже без цього можливість соціально-економічного і духовно-культурного відродження України виглядає досить проблематичною.

Посилання:

1. *Алексєєнко Т. Ф.* Відповідальність особистості // *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України; головний ред. В. Г. Кремень.* — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 106—107.
2. *Васянович Г. П.* Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : Монографія. — Вид. 2. — Львів : Львів. держ. фінансово-економіч. ін-т, 2002. — 232 с.
3. *Васянович Г. П.* Педагогічна етика : навчально-методичний посібник. — Львів : Норма, 2005. — 344 с.
4. *Гьосле В.* Буття та об'єктивність. До метафізики екологічної кризи // *Практична філософія в сучасному світі : Пер. з нім.* — К. : Лібра, 2003. — С. 180—210.
5. *Йонас Г.* Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації. — К. : Лібра, 2001. — 400 с.
6. *Костенко О. Р.* Аналіз психологічних аспектів дослідження відповідальності в зарубіжній і вітчизняній літературі // *Психологічні науки : Зб. наук. пр.* — Т. 2. — Вип. 7. — Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. — С. 176—182.
7. *Муздыбаев К.* Психология ответственности. — Л. : Наука, 1983. — 240 с.
8. *Пономарьов О. С.* Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця : навч.-метод. посібн. / *О. С. Пономарьов, М. К. Чеботарьов.* — Харків : Підручник НТУ “ХПІ”, 2012. — 220 с.
9. *Dunfee Tomas W.* Business Ethics and Extant Social Contract // *Business Ethics Quarterly.* — 1991. — № 11. — P. 30—42.
10. *Pesqueux Y.* L’Ethique des affaires. Management par les valeurs et responsabilité sociale / *Y. Pesqueux, Y. Biefnot.* — Paris : Edition d’Organisation, 2002. — 240 p.

References (transliterated and translated):

1. *Aleksyeyenko T.* Vidpovidalnist osobystosti (The responsibility of an individual) // *Encyclopedia of education.* Kyiv, 2008, P. 106—107.

2. *Vasyanovych H.* Moralno-pravova vidpovidalnist pedahoha (teoretyko-metodolohichnyi aspekt) : Monohrafiya (Moral and legal responsibility of a teacher (theoretical and methodological aspects) : Monography. Lviv, 2002, 232 p.
3. *Vasyanovych H.* Pedahohichna etyka (Teaching ethics). Lviv, 2005, 343 p.
4. *Hiosle V.* Buttia ta obyektivnist. Do metafizyky ekolohichnoi kryzy (Being and objectivity. On the metaphysics of environmental crisis) // Practical Philosophy in the Modern World. Kyiv, 2003, P. 180—210.
5. *Yonas H.* Pryntsyp vidpovidalnosti: U poshukakh etyky dlya tekhnolohichnoi tsyvilizatsii (Principle of responsibility: in the search of ethics for the technological civilization). Kyiv, 2001, 400 p.
6. *Kostenko O.* Analiz psykholohichnykh aspektiv doslidzhennia vidpovidalnosti v zarubizhnyi i vitchyznyaniy literaturi (Analysis of the psychological aspects of the research of responsibility in foreign and domestic literature) // Psychological sciences: collection of scientific papers. V. 2, Issue 7, Mykolaiv, 2011, P. 176—182.
7. *Muzdybaev K.* Psihologiya otvetstvennosti (Psychology of responsibility). Lviv, 1983, 240 p.
8. *Ponomariov O., Chebotariov M.* Vidpovidalnist v systemi profesiynoi kompetentnosti fakhivtsya : navch.-metod. posibn. (Responsibility in the system of professional competence of a specialist: training handbook). Kharkiv, 2012, 220 p.
9. *Dunfee Tomas W.* Business Ethics and Extant Social Contract // Business Ethics Quarterly. — 1991. — № 1.1. — P. 30—42.
10. *Pesqueux Y.* L'Ethique des affaires. Management par les valeurs et resposabilite sociale / *Y. Pesqueux, Y. Biefnot.* — Paris : Edition d'Organisation, 2002. — 240 p.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2013

А. Пономарев, Н. Чеботарев, Н. Серета

Ответственность в системе категорий педагогики высшей школы

Рассмотрены сущность и смысл феномена ответственности в его педагогическом контексте. Раскрыта важная роль ответственности в решении задач педагогики. Показано диалектическое единство как цели образования и предпосылки успешного обучения, воспитания и личностного развития ученика и студента. Проанализирована структура ответственности студента и педагога, приведены пути и способы ее формирования и развития. Авторы делают такие выводы. Во-первых, сложный динамический характер сегодня требует существенного повышения ответственности буквально каждого участника общественного производства в наиболее широком его понимании. Ответственность является общественным феноменом, соблюдение требований которого обеспечивает успешное функционирование и развитие общества, индивидуальное и общественное бытие человека. Во-вторых, формирование ответственности и привитие студентам чувства ее необходимости в существенной степени происходит в системе образования и становится результатом целенаправленного системного педагогического воздействия на них. Его осуществление требует знания всей системы ответственности студента: перед самим собой, перед семьей, обществом и природой. Обеспечение же ответственности достигается, прежде всего, благодаря формированию профессиональной компетентности, воспитанию и личностному развитию. В-третьих, должное привитие ему чувства ответственности, в свою очередь, требует высокого уровня развитости ответственности самого педагога. Таким образом, чрезвычайная важность и полифункциональность понятия ответственности требуют безусловного ее включения в систему категорий педагогики высшей школы.

Ключевые слова: ответственность, педагогический контекст, задачи педагогики, ответственность студента, ответственность педагога.

A. Ponomaryov, N. Tchebotaryov, N. Sereda

Responsibility in the System of Pedagogical Categories of Higher School

The authors consider the essence and contents of the phenomenon of responsibility in its pedagogical context. They prove the role of responsibility to be of a great importance in the solution of pedagogical problems. Dialectical unity is shown as the goal of education and pre-condition for the successful teaching, education and personality development of a student. The article analyzes the structure of responsibility of both student and teacher and proposes ways and methods of its formation and development. The authors make the following conclusions: first, the complex dynamic character requires nowadays substantial increase of the responsibility of practically every participant of social production in its broadest sense. Responsibility is regarded as a social phenomenon. Following its requirements ensures successful functioning and development of a society as well as individual and social existence of a human. Secondly, the formation of responsibility and instilling the feeling of its necessity into students substantially happens in the system of education and becomes the result of purposeful systematic pedagogical impact on them. Its implementation requires the knowledge of the whole system of student's responsibility: responsibility before oneself, before one's family, society and nature. Ensuring the responsibility is achieved primarily through formation of professional competence, education and personal development. Third, proper instilling the sense of responsibility into student, in its turn, requires a high level of responsibility of the teacher. Thus, the vital importance and multifunctionality of the notion of responsibility require its absolute inclusion into the system of pedagogical categories of higher school.

Key words: responsibility, pedagogical context, tasks of pedagogics, responsibility of a student, responsibility of a teacher.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Г. П. Васянович